

Tekmeria

Vol 5 (2000)



Μακεδονικά Έπιγραφικά

Π. Μ. ΝΙΓΔΕΛΗΣ

doi: [10.12681/tekmeria.206](https://doi.org/10.12681/tekmeria.206)

To cite this article:

ΝΙΓΔΕΛΗΣ Π. Μ. (2000). Μακεδονικά Έπιγραφικά. *Tekmeria*, 5, 133–147. <https://doi.org/10.12681/tekmeria.206>

ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ/MISZELLEN

Π. Μ. ΝΙΓΔΕΛΗΣ

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΑ

Στό ἄρθρο πού ἀκολουθεῖ δημοσιεύονται δύο νέες ἐπιγραφές καί σχολιάζεται μία ἤδη δημοσιευμένη, ὅλες ἀπό πόλεις καί περιοχές τῆς Μακεδονίας. Ἡ πρώτη βρέθηκε στή Βέροια, ἡ δεύτερη στήν περιοχή τοῦ Σκρᾶ καί ἡ τρίτη προέρχεται ἀπό τοὺς Στόβους.

1. "Ενας νέος ἐφηβικός κατάλογος ἀπό τή Βέροια.

Πρὶν ἀπὸ τρία χρόνια (Ἰανουάριος 1997) περισυνελέγη στήν ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Βασιλείου τῆς Βέροιας μία ἐνεπίγραφη μαρμάρινη πλάκα πού διασώζει τό κείμενο τοῦ παρακάτω ἐφηβικοῦ καταλόγου.

Ἐνεπίγραφη μαρμάρινη πλάκα πού φυλάσσεται στό Μουσεῖο τῆς Βέροιας μέ ἀριθμό εὐρετηρίου Λ 943. Ἡ πλάκα εἶναι κομμένη στό πάνω καί κάτω τμήμα της, προφανῶς προκειμένου νά ἐπαναχρησιμοποιηθεῖ στήν κατασκευή τοῦ χωνευτηρίου τῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἐνεπίγραφη ἐπιφάνεια της γραμμένη σέ χαμηλότερο ἐπίπεδο πλασιώνεται στίς δύο πλευρές της ἀπὸ κοιλόκυρτο κυμάτιο καί ἐξωτερικὴ ἐπίπεδη ζώνη. Διαστάσεις 0, 84 μ. (σωζόμενο ὕψος) Χ 0, 62 μ. (πλάτος) Χ 0, 19 μ. (πάχος)· πλάτος ἐνεπίγραφης ἐπιφάνειας 0, 45 μ.· πλάτος πλαisiού 0, 09 μ. Ὑψος γραμμάτων : α' στίχου 0, 034 μ., ὑπολοίπων 0, 018 - 0, 022 μ.· διάστιχα 0, 01 μ. Εἰκ. ἀρ. 1α-β.

235/ 6 μ.Χ.

Ἀγαθῇ τύχῃ

ἔτους ζξς' σεβαστοῦ τ[οῦ καὶ]

γπτ' ἀλειφούσης τῆς π[όλε]-

4 ως ἐπιμελουμένου τοῦ ἀλῆμ[μα]-
τος Λουκίου Κορνηλίου Σω[τῆ]-
ρος ἐφηβαρχοῦντος Ἀντιγ[...²..]

"Ἐως σήμερα ἦταν γνωστοί ἀπὸ τή Βέροια τέσσερις ἐφηβικοί κατάλογοι πού

χρονολογοῦνταν ὁ παλαιότερος τό ἔτος 177/8 μ.Χ.¹, ἐνῶ οἱ τρεῖς νεότεροι στὸν 3 ο αἰ. μ.Χ. καὶ συγκεκριμένα ὁ πρῶτος μεταξύ τῶν ἐτῶν 225 - 250 μ.Χ.², ὁ δεύτερος τό ἔτος 251/2 μ.Χ.³ καὶ ὁ τρίτος τό ἔτος 255/6 μ.Χ.⁴. Ὅπως στοὺς καταλόγους τῶν ἐτῶν 251/2 μ.Χ. καὶ 255/6 μ.Χ., ἔτσι καὶ στὸν ἐκδιδόμενο ἐδῶ δὲν παραδίδονται τὰ ὀνόματα τῶν ἐφήβων γεγονός πού ὀφείλεται στὸ ὅτι κατὰ πάσα πιθανότητα αὐτὰ εἶχαν σχεδιασθεῖ καὶ χρωματισθεῖ χωρὶς ποτέ νά χαραχθοῦν⁵. Ὁ λόγος πού ὁδήγησε τοὺς Βεροιαίους στὴν ἀπόφαση αὐτὴ δὲν εἶναι γνωστός, ἂν συνεκτιμηθεῖ ὁμως ἡ δύσκολη οἰκονομικὴ συγκυρία στὴν ὁποία γράφτηκαν οἱ κατάλογοι, θά πρέπει μᾶλλον νά συνδεθεῖ μέ μέτρα περιορισμοῦ τῶν δαπανῶν τοῦ γυμνασίου τό συγκεκριμένο ἔτος. Σέ ὅ, τι ἀφορᾷ τό νέο κατάλογο μιά τέτοια ἐρμηνεία ἐνισχύεται ἄλλωστε ἀπὸ τὴν πληροφορία πού μᾶς δίνει ὁ ἴδιος ὅτι τὰ ἔξοδα γιὰ τὴν προμήθεια τοῦ λαδιοῦ πού χρειαζόταν τό γυμνάσιο καλύφθηκαν ἐξολοκλήρου ἀπὸ τό κονδύλιο τό ὁποῖο διέθετε πρὸς τό σκοπὸ αὐτό ἡ πόλη (*ἀλειφούσης τῆς πόλεως*) ἐλλείπει προφανῶς γυμνασίαρχου ἱκανοῦ νά ἀναλάβει τό σύνολο ἢ μέρος τῆς σχετικῆς δαπάνης⁶. Εἶναι μάλιστα πολὺ πιθανό τό κονδύλιο αὐτό νά ἦταν ἐκεῖνο πού εἶχε σχηματισθεῖ μέ παρέμβαση τοῦ ἐπαρχιακοῦ διοικητῆ τῆς Μακεδονίας Μέμμιου Ρούφου (τέλη 1 ου αἰ. μ.Χ. - πρῶτο μισό τοῦ 2 ου αἰ. μ.Χ.) καὶ συγκροτοῦνταν ἀπὸ ἑκατὸ χιλιάδες δηνάρια (*εἰς τὴν γυμνασιαρχίαν ἀργύριον*)⁷. Τό πρόσωπο πού ἐξελέγη ἀντὶ τοῦ γυ-

1. Βλ. Α. Γουναροπούλου - Μ. Β. Χατζόπουλου, *Ἐπιγραφές Κάτω Μακεδονίας. Τεύχος Α΄: Ἐπιγραφές Βέροιας*, Ἀθήνα 1998 (ἐφεξῆς *EKM I*) 135. Γιά τὴν παραχώρηση τοῦ δικαιώματος δημοσίευσης τῶν νέων ἐπιγραφῶν εὐχαριστῶ θερμὰ τίς φίλες ἀρχαιολόγους κκ. Ἀγ. Κουκουβοῦ καὶ Θ. Σαββοπούλου.

2. *EKM I* 136.

3. *EKM I* 137.

4. *EKM I* 138.

5. Τὴν ὑπόθεση αὐτὴ διατυπώνουν δικαιολογημένα οἱ ἐκδότες τοῦ ἐπιγραφικοῦ συντάγματος τῆς Βέροιας στὰ σχόλια τοῦ καταλόγου *EKM I* 137.

6. Γιά τὴν ἔκφραση στίς ἐπιγραφές τῆς Βέροιας (καὶ τῇ σημασίᾳ τῆς) βλ. *EKM I* 135, στ. 6-7· 136 στ. 1-2 πρβλ. ἀρ. 7 στ. 48 (*ἐὰν δέ ἡ πόλις ἀλείφῃ*). Ἡ ἴδια ἔκφραση ἀπαντᾷ καὶ σέ ἐφηβικούς καταλόγους ἄλλων πόλεων τῆς Μακεδονίας κατὰ τὴν αὐτοκρατορικὴ ἐποχὴ, ὅπως λ.χ. στὴ γνωστὴ σειρὰ ἐφηβικῶν καταλόγων ἀπὸ τῆ Στύβερρα βλ. λ.χ. *IG X 2*, 324 στ. 2 (τοῦ 54 μ.Χ.), 325 II στ. 66 (τοῦ 87/8 μ.Χ.), 326 II στ. 69 (τοῦ 90/1 μ.Χ.) καὶ στὸν κατάλογο ἀπὸ τὴν ἄγνωστη πόλιν πού ὑπῆρχε στὸ Σισάνι τῆς Ὁρεστίδος βλ. *EAM* 187 στ. 1-2 (τοῦ 146/7 μ.Χ.).

7. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τό διάταγμά του *EKM I* 7. Στίς ἐπιγραφές τῆς πόλης δὲν παραδίδονται οἰκονομικὲς δυσκολίες γιὰ τὴν ἐξεύρεση τοῦ ἀλειμματος μετὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ διατάγματος.

μνασίαρχου καί ἔφερε τήν εὐθύνη γιά τήν διανομή τοῦ λαδιοῦ (*ἐπιμελούμενος τοῦ ἀλείμματος*)⁸, κάποιος Λουκίος Κορνήλιος Σωτήρ, ἀναφέρεται γιά πρώτη φορά στήν προσωπογραφία τῆς Βέροιας. Γνωστά εἶναι ἀντίθετα τό ὄνομα γένους του (Κορνήλιος) καί τό ἑλληνικό του ἐπωνύμιο (Σωτήρ) πού μαρτυροῦνται σέ ἐπιγραφές τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς⁹. Τέλος τό ἀξίωμα τοῦ ἐφήβαρχου παραδίδεται καί ἀπό ἄλλες ἐπιγραφές τῆς Βέροιας πού χρονολογοῦνται ἐπίσης στήν αὐτοκρατορική ἐποχή¹⁰. Τά γράμματα τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐφήβαρχου πού μᾶς ἔχουν σωθεῖ ἐπιτρέπουν διάφορες συμπληρώσεις, ὅπως λ.χ. Ἀντιγένης, Ἀντίγονος κλπ.¹¹.

8. Γιά τόν *ἐπιμελούμενο τοῦ ἀλείμματος* βλ. τούς καταλόγους *EKM I* 135 καί 136. Ὁ Ἰ. Τουράτσουλου, "Νέος κατάλογος ἐφήβων ἐκ Βεροίας", *ΑΔ* 26 (1971) Μελέται, 130 κατὰ τήν πρώτη δημοσίευση τοῦ τελευταίου καταλόγου, στόν ὁποῖο τό ἀξίωμα τοῦ *ἐπιμελουμένου* προτάσσεται τοῦ *ἐφήβαρχου*, ὅπως δηλ. συμβαίνει στόν ἐκδιδόμενον ἐδῶ κατάλογο, θεωρεῖ ὅτι πρόκειται γιά ἀνωμαλία στή χάραξη, ἐπειδὴ ἀντιλαμβάνεται τόν *ἐφήβαρχο* ὡς ἱεραρχικῶς ἀνώτερο τοῦ *ἐπιμελητοῦ* ἀκολουθώντας τόν Δ. Κανατσούλη, "Ἡ Μακεδονική πόλις", *Μακεδονικά* 5 (1961-3) 62. Μέ τόν νέο κατάλογο ἐπιβεβαιώνεται ὡστόσο ὅτι ἡ ἀναγραφή εἶναι κανονική (ἡ πρόταξη τοῦ *ἐφηβάρχου* στόν κατάλογο ἀρ. 135 ὀφείλεται μᾶλλον στή δωρεά στήν ὁποία προβαίνει ἐκεῖ ὁ φορέας τοῦ ἀξιώματος): ὁ *ἐπιμελούμενος* ἐπέχει θέση *γυμνασίαρχου*.

9. Τό ὄνομα γένους Κορνήλιος φέρουν στή Βέροια τά ἑξῆς πρόσωπα: Κορνήλιος Διονυσᾶς (*EKM I* 335, ἐπιτύμβια, 1 ου - 2 ου αἰ. μ.Χ.) Κορνηλία Διονυσία (*EKM I* 51, ἀπελευθερωτική, 240 μ.Χ.) Μάελιος Κορνήλιος Θεόδοτος (*EKM I* 502, ἐπιτύμβια, ἀρχ. 2 ου αἰ. μ.Χ.), Κορνήλιος Παιδέριος (*EKM I* 145 στ. 6. κατάλογος, 2 ου - 3 ου αἰ. μ.Χ.) καί ὁ Πόπλιος Κορνήλιος Ρούφος (*EKM I* 26, ἀναθηματική, α' μισό τοῦ 2 ου αἰ. μ.Χ.). Σύμφωνα μέ τήν Α. Tatakis, *Ancient Beroea. Prosopography and Society* (Μελετήματα 8), Athens 440-1 οἱ Κορνήλιοι τῆς Βέροιας ἐνδέχεται νά ἦσαν ἀπόγονοι Ἰταλικῶν ἢ ἀπόγονοι ἀπελευθέρων τους. Τό ὄνομα Σωτήρ παραδίδεται στίς ἐπιγραφές τῆς Λευκόπετρας βλ. Ph. Petsas - M. B. Hatzopoulos - L. Gounaropoulou - P. Paschidis, *Inscriptions du sanctuaire de la Mère de Dieux Autochtone de Leukopetra* (Macédoine) [Μελετήματα 28], Athènes 2000 ἀρ. 15 (179 - 212 μ.Χ., Κλαύδιος Σωτήρ) καί 69 (219 μ.Χ., Κλαύδιος Σωτήρ).

10. Βλ. *EKM I* 123, 135, 136, 137, 138 πρβλ. 7 στ. Α 51 καί Α 75. Γιά τίς σχετικές μέ τό ἀξίωμα αὐτό ἐπιγραφικές μαρτυρίες ἀπό τίς ἄλλες πόλεις τῆς Μακεδονίας καί ἐν ἀναμονή τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἐφηβαρχικοῦ νόμου τῆς Ἀμφίπολης βλ. Ph. Gauthier - M. B. Hatzopoulos, *La loi gymnasiarchique de Beroia* (Μελετήματα 16), Athènes 1993, 155 - 172 *passim*.

11. Γιά τά ὀνόματα αὐτά στή Βέροια βλ. *EKM I* Indices. Σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τό ὄνομα τοῦ *ἐφήβαρχου* θά περίμενε πάντως κανεῖς στή θέση αὐτή ρωμαϊκό ὄνομα γένους, δοθείσης τῆς ὑστερης χρονολόγησής τῆς ἐπιγραφῆς, δέν ἀποκλείεται ὁμως νά εἶχε νά ὄνομα γένους Αὐρήλιος τό ὁποῖο νά παραλείφθηκε, ὅπως συμβαίνει, ὄχι σπάνια, στίς ἐπιγραφές τοῦ 3 ου αἰ. μ.Χ., βλ. Th. Rizakis, "Anthroponymie et société, Les noms romains dans les provinces hellénophones de l' Empire" στά Πρακτικά τοῦ Συνεδρίου Th. Rizakis [ἐκδ.], *Roman Onomastics in the Greek East. Social and political Aspects* [Μελετήματα 21], Athens 1996 19 σημ. 29.

2. Ὁ ταφικός βωμός ενός Ρωμαίου βετεράνου ἀπὸ τὸ Σκρᾶ.

Πρὶν ἀπὸ εἴκοσι περίπου χρόνια μεταφέρθηκε ἀπὸ τὸ χωριὸ Σκρᾶ (τοῦ νομοῦ Κιλκίς, ἐπαρχίας Παιονίας) στὸ Μουσεῖο τοῦ Κιλκίς ἕνας ἀποσπασματικά σωζόμενος βωμός¹² πού φέρει τὸ ἐξῆς κείμενο.

Ἄνω τμήμα μαρμαρίνου ἐνεπίγραφου βωμοῦ πού μεταφέρθηκε ἀπὸ τὸ Δημοτικό Σχολεῖο Σκρᾶ στίς 20/10/83 καί φυλάσσεται στὸ Μουσεῖο Κιλκίς μέ ἀρ. εὐρετηρίου 412. Ὁ βωμός φέρει τετράγωνη ἐντομή στήν πίσω πλευρά του καί ὀρθογώνιο τόρμο (διαστάσεων 0,12 μ. Χ 0,13 μ. Χ 0,14 μ.) στήν πάνω ἐπιφάνειά του. Ἡ πρόσθια πλευρά του εἶναι ἐπικαλυμμένη μέ ἀσβέστη. Διαστάσεις τοῦ βωμοῦ: 0,61 μ. (σωζόμενο ὕψος) Χ 0,32 μ. (μέγιστο πλάτος) Χ 0,20 μ. (σωζόμενο πάχος). Ὑψος γραμμάτων 0,02 - 0,03 μ. · διάστιχο 0,01 μ. Εἰκ. ἀρ. 2.

3ος αἰ. μ.Χ. (μᾶλλον
μετὰ τὸ 212 μ.Χ.)¹³

*Αὐρήλιος Λούκι-
ος βετρανός
λεγιῶνος πρεΐ-
4 μας Μηνέρ-
βας μεταλλα-
κός · Αὐρηλ[ί]α [Λου]-
κίου ἀδελφ[ή] ^{vac}
8 κέ Ἰού(λιος) Αὐρήλ(ιος)
β[ετρ]ανός
[ἀ]νέστη[σαν]
[e.g. μνήμης χάριν ἢ ἔνεκεν].*

Ἄν καί θά περίμενε κανεῖς τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ νά ἐκφέρεται σέ δοτική, δέν

12. Παρά τή μεγάλη φθορά πού ἔχει ὑποστῇ ὁ βωμός στὸ πάνω μέρος του, συγκεκριμένα τμήματά του, ὅπως λ.χ. ἡ ἐγγεγραμμένη ἀετωματική του ἐπίστεψη, ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ἀνήκει στὸν τύπο τῶν λεγομένων μακεδονικῶν βωμῶν πού συναντοῦμε σέ μεγάλο ἀριθμὸ στὴ Θεσσαλονίκη καί τὴ Βέροια, βλ. σχετικά Π. Ἀδάμ - Βελένη, *Μακεδονικοὶ βωμοί. Τιμητικοὶ καὶ ταφικοὶ βωμοὶ στὴ Θεσσαλονίκη καί τὴ Βέροια*, ἀδημ. διδ. Διατρ. Θεσσαλονίκη 1996.

13. Μέ βάση τὸ ὄνομα γένους Αὐρήλιος, τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων (ὅπως λ.χ. τοῦ ἔψιλον, τοῦ σίγμα καί τοῦ ὦμέγα) ἀλλὰ καί τὴ γενικὴ ἐντύπωση τῆς γραφῆς. Πρωϊμότερη χρονολόγηση τῆς ἐπιγραφῆς στά τέλη τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. μέ μόνο κριτήριο τὴν παρουσία τοῦ ὀνόματος γένους Αὐρήλιος (βλ. σχετικά Th. Rizakis, *ὁ. π.*, 19 σμ. 28) δέν θά συμφωνοῦσε μέ τὸ παλαιογραφικὸ κριτήριο.

μπορεῖ νά ἀμφισβητηθεῖ ὅτι ὁ βωμός εἶναι ταφικός, πρῶτα - πρῶτα λόγω τῆς μαρτυρούμενης γιά πρώτη φορά στή Μακεδονία, γνωστῆς ὅμως ἀπό ἐπιγραφές ἄλλων περιοχῶν μετοχῆς *μεταλλακός* (=μετηλλαχώς), ἡ ὁποία δηλώνει τόν νεκρό ¹⁴. Τόν ταφικό χαρακτήρα τοῦ βωμοῦ ἐπιβεβαιώνει καί ὁ ὀρθογώνιος τόρμος πού ὑπάρχει στήν πάνω ἐπιφάνεια τοῦ ἐπιθήματός του ὁ ὁποῖος πρέπει νά χρησιμοποιοῦνταν ὡς κάλπη (τεφροδόχος), ὅπως δηλ. συμβαίνει μέ ἄλλους βωμούς πού μᾶς ἔχουν σωθεῖ ἀπό ἄλλες πόλεις τῆς ἐπαρχίας, κυρίως τῇ Θεσσαλονίκῃ καί τῇ Βέροια ¹⁵. Οἱ παρατηρήσεις αὐτές σέ συνδυασμό μέ τό γεγονός ὅτι τό μνημεῖο δέν ἔχει σωθεῖ ἀκέραιο στό κάτω τμήμα του ἐπιτρέπουν *exempli gratia* τή συμπλήρωση *μνήμης χάριν ἣ ἔνεκεν* πού προτείνουμε γιά τό τέλος τοῦ κειμένου ¹⁶. Δέν ἀποκλείονται ὅμως καί ἄλλες συμπληρώσεις, ὅπως λ.χ. *ἐκ τῶν ἐκείνου*, ὁποία θά σήμαινε ὅτι τά πρόσωπα πού ἔστησαν (ἀνέστησαν) τό βωμό, ἡ ἀδελφή του Αὐρηλία καί κάποιοι Ἰούλ(ιος) Αὐρήλ(ιος) ἐπίσης βετεράνος ¹⁷, ἦσαν οἱ ἐκτελεστές τῆς διαθήκης τοῦ νεκροῦ Αὐρηλίου Λουκίου. Ὁ τελευταῖος

14. Ἡ μετοχή χρησιμοποιεῖται λ.χ. στά ψήφισματα ἀπό τήν Ἀφροδισιάδα *MAMA* VIII 408 στ. 12 (*δεδοχθαι τῇβουλῇ καί τῶ δήμῳ τετεμῆσθαι καί μετηλλαχότα Ἀντώνιον Λυσίμαχον*), τά Λυκόσουρα τῆς Ἀρκαδίας *IG* V 2, 517 (τοῦ 1 ου αἰ. μ.Χ.) στ. 19 (*ὅπως ὁ τε μετηλλαχὼς κατ' ἀξίαν πεπονημένος φαίνεται*) καί τήν Ἐπίδαυρο *IG* V 2 1, 86 (τοῦ 1 ου αἰ. μ.Χ.) στ. 27 (*στεφανῶσαι δέ τόν μεταλλαχότα χρυσῶι στεφάνῳ*).

15. Γιά παραδείγματα ἀπό τῇ Θεσσαλονίκῃ καί τῇ Βέροια βλ. Π. Ἀδάμ - Βελένη, ὁ. π., 30 - 31. Ὁ τόρμος εἶναι ἀρκετά βαθύς γιά νά ὑποθέσουμε ὅτι στήριζε πρόσθετη κάλπη, ὅπως λ.χ. συμβαίνει μέ τόν βωμό πού δημοσίευσε ἡ Ἐ. Τρακοσοπούλου - Σαλακίδου, "Ἀπό τήν Κοινωνία τῆς Θεσσαλονίκης τῶν Αὐτοκρατορικῶν Χρόνων", *Ἀρχαία Μακεδονία* V 3, Θεσσαλονίκη 1993 1545- 6 ὅπου ἡ βάθυνση εἶναι μόλις 0, 06 μ. καί ὑπάρχει ρηχό αὐλάκι μολυβδοχόησης, πρβλ. Π. Ἀδάμ - Βελένη, ὁ. π. 30.

16. Βλ. π.χ. τοὺς βωμούς (τοῦ 2 ου ἢ 3 ου αἰ. μ.Χ.) ἀπό τῇ Θεσσαλονίκῃ *IG* X 2 1, 821 (Γ. Κασσίω Φιλίτῳ Γ. Κάσιος Νειλᾶς καί οἱ περὶ τόν Ἥρωα ἀνέστησαν μνήμης ἔνεκεν) καί 816 (*ἀνέστησαν μνήμης χάριν*). Ἡ ἔκφραση ἀνέστησαν μνήμης χάριν παραδίδεται καί σέ ἐπιτύμβιες στήλες βλ. λ.χ. τῇ στήλῃ (τοῦ 3 ου αἰ. μ.Χ.) ἀπό τήν Πελαγονία *IG* X 2 2, 202 (*Σωσίμῳ κλπ. τὰ τέκνα ἀνέστησαν μνήμης χάριν*).

17. Γιά παραδείγματα τῆς συντομογραφίας Ἰού(λιος) βλ. τήν ἐπιγραφή τῆς Περγάμου *In Pergamon* (ΑνΡ VIII 2) 374 (ἐποχή Ἀδριανοῦ) ὅπου ἀναφέρεται κάποιος Α. Ἰού(λιος) Ἰπποκράτης Οὐλπιανὸς ὕμνωδός καί τήν ἐπιγραφή τῆς Ἐφέσου *In Ephesos* (*IK* 16) 2126 (2ου - 3ου αἰ. μ.Χ.), ὅπου ἐμφανίζεται κάποιος Ἰού(λιος) Διονύσιος *νομικός*. Ὅσον ἀφορᾷ τό ὄνομα Αὐρήλιος ὁ χαρακτὴς ὑποχρεώθηκε νά τό συντομογραφήσει μᾶλλον ἐξαιτίας τῆς ὑψῆς τῆς πέτρας στό σημεῖο αὐτό (βλ. καί προηγούμενο στίχο). Ἄν εἶχε γράψει τό ὄνομα πλῆρες, τό σπάσιμο τῆς πέτρας εἶναι τέτοιο, πού θά εἶχε σωθεῖ τό πάνω τμήμα τῶν κεραιῶν τῶν γραμμάτων. Ἡ σχέση τοῦ Αὐρηλίου Ἰουλίου μέ τόν νεκρό Λούκιο δέν εἶναι σαφής, θά μπορούσε ὅμως νά εἶναι κάποιος συνάδελφός του ἢ συγγενῆς του, π.χ. γαμπρός του.

ὑπῆρξε βετεράνος (βετρανός)¹⁸ τῆς πρώτης λεγεῶνος Μινερβίας (λεγιῶνος πρώτης Μηνέρβας / Legio I Minervia)¹⁹, εἶναι δηλ. ὁ δεύτερος μακεδονικῆς καταγωγῆς στρατιώτης τῆς λεγεῶνος αὐτῆς ποῦ γνωρίζουμε. Ἡ ἄλλη γνωστὴ περιπτωση εἶναι ἐκεῖνὴ κάποιου Caius Domitius Bellicus ὁ ὁποῖος, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ἡ λατινικὴ ἐπιτύμβια στήλῃ ἀπὸ τὸ χωριὸ Vitoliste (Πελαγονία, τοῦ α' μισοῦ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ.) ποῦ φρόντισαν νὰ στηθεῖ στό τάφο του ex testamento συγγενεῖς του, ὑπῆρξε veteranus leg(ionis) I Minerviae²⁰. Ἡ γλώσσα σύνταξης τῆς νέας ἐπιγραφῆς καὶ ἡ παρουσία τῆς ἀδελφῆς του σέ αὐτὴν ἀφήνουν νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι καταγόταν ἀπὸ ἐλληνόφωνη περιοχὴ μᾶλλον ἀπὸ κάποιο χωριὸ ἢ πόλιν ποῦ βρισκόταν στὴν εὐρύτερη περιοχὴ. Δυστυχῶς οἱ γνώσεις μας γιὰ τὴν ἱστορικὴ τοπογραφία τῆς ἐπαρχίας τῆς Παιονίας εἶναι περιορισμένες, εἰδικὰ δέ γιὰ τὴν περιοχὴ τοῦ Σκρᾶ ἀνύπαρκτες²¹. Ὅσον ἀφορᾷ τὴ σταδιοδρομίᾳ τοῦ Αὐρηλίου Λουκίου εἶναι ἄγνωστο ποῦ καὶ πότε στρατολογήθηκε. Μία πιθανότητα θὰ ἦταν τοῦτο νὰ συνέβη στὴν ἔδρα τῆς λεγεῶνος στή Βόννη (Germania Inferior). Μιᾶ ἄλλη πιθανότητα θὰ ἦταν νὰ στρατεύτηκε στή Μακεδονία ἢ τὴ γειτονικὴ Θράκη, ὅπως ὑποθέτουν ὅτι συνέβη λ.χ. μὲ δύο θρακικῆς καταγωγῆς στρατιῶτες τῆς λε-

18. Γιὰ τὴ μεταγραφή βετρανός τῆς λατινικῆς λέξης veteranus βλ. Th. Eckinger, *Die Orthographie lateinischer Wörter in griechischen Inschriften*, München 1892, 85 καὶ H. J. Mason, *Greek Terms in Roman Institutions: A Lexicon and Analysis* (American Studies in Papyrology 13), Toronto 1973, 5, 6 καὶ 72. Γιὰ παραδείγματα ἀπὸ τὴ Μακεδονία βλ. IG X 2, 2, 266 (Nebregovo Πελαγονία, 3ος αἰ. μ.Χ. μᾶλλον μετὰ τὸ 212 μ.Χ., Αὐρηλία Κασσία Οὐάλητι βετρανῶ τῷ ἀνδρὶ) καὶ ἀπὸ ἄλλες περιοχές, βλ. π.χ. IG Bulg II 590 (Municipium Montanensium, μέσα 2ου αἰ. μ.Χ., Φλάβιος Βάσσου βετρανός) καὶ III 1834 (Ἀνδριανούπολη, 3ος αἰ. μ.Χ. μᾶλλον μετὰ τὸ 212 μ.Χ., Αὐρήλιος Διόδωρος βετρανός).

19. Τὸ ὄνομα τῆς λεγεῶνος Legio I Minervia ὀρθογραφεῖται στὰ ἑλληνικά μὲ διαφόρους τρόπους, ὅπως Μινερουία (βλ. CIL III 186 Ἄραδος Συρία, διγλώσση ἐπιγραφή), Μεινέρβα (βλ. M. H. Sayar, *Perinthos - Herakleia und Umgebung* [Veröffentlichungen der kleinasiatischen Kommission 9], Wien 1998 ἀρ. 80, Πέρινθος), Μινέρβα (βλ. ILS 8849 Νικόπολη Ἡπείρου). Ἡ γραφὴ Μηνέρβα παραδίδεται, ὅσο γνωρίζω, ἐδῶ γιὰ πρώτη φορά. Γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Legio I Minervia βλ. E. Ritterling, *RE* XIII 2 (1925) 1420 - 1434.

20. Βλ. A. Keramitciev, *MacActaArch.* 4 (1978) 115 - 7 (= IG X 22, 163), πρβλ. F. Papazoglou, *Les villes de Macédoine à l' époque romaine* (BCH Suppl. 16), Athènes 1988 290 σημ. 65.

21. Στὸν ἐποπτικὸ χάρτη μὲ τίς ἀρχαιότητες τῆς ἐπαρχίας Παιονίας ποῦ δημοσιεύει ἡ Θ. Σαββοπούλου, *Ἀρχαιολογικὴ περιήγηση στό Νομὸ Κιλκίς. Ἀπὸ τὰ προϊστορικά μέχρι τὰ παλαιοχριστιανικά χρόνια*, Κιλκίς 1998 121 σημειώνεται ὅτι στό χωριὸ Σκρᾶ ἔχει βρεθεῖ (ἀδημοσίευτη ἀκόμη) ἐπιφανειακὴ κεραμικὴ τῶν κλασικῶν χρόνων καὶ ἔχουν ἐντοπισθεῖ (ἐπίσης ἀδημοσίευτες) ἐνδείξεις γιὰ τὴν ὑπαρξὴ νεκροταφείου, ἀκαθόριστος ὡστόσο ἐποχῆς. Στὴν γνωστὴ μονογραφία τῆς F. Papazoglou, ὁ. π., δέν ἀναφέρονται ἀρχαιότητες ἀπὸ τὸ χωριὸ αὐτό.

γεῶνος πού ὑπηρετήσαν σέ κάποια διερχόμενη ἀπό τή Θράκη vexillatio τῆς ἡ οποία συμμετείχε στόν πόλεμο τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου ἐναντίον τῶν Περσῶν²², χωρίς νά ἀποκλείονται ὁμως καί ἄλλες ἐκστρατείες στήν Ἀνατολή στίς ὁποῖες πῆραν μέρος μονάδες τῆς λεγεῶνος κατά τά τέλη τοῦ 2 ου αἰ. μ.Χ., ὅπως λ.χ. ἡ δεύτερη Παρθική²³. Ἀπό τήν ἄποψη τοῦ ὀνομαστικοῦ ἢ χρήση τοῦ προωνυμίου Λούκιος σέ θέση ἐπωνυμίου, πού παρατηρεῖται στό ὄνομα τοῦ νεκροῦ (Αὐρήλιος Λούκιος), καί τοῦ ὀνόματος γένους Αὐρήλιος σέ θέση ἐπωνυμίου πού διαπιστώνεται στό ὄνομα τοῦ δεύτερου ἀναθέτη (Ιούλιος Αὐρήλιος) τεκμηριώνεται καί ἀπό τό ὀνομαστικό ἄλλων περιοχῶν τήν ἐποχή αὐτή²⁴. Ἀξία προσοχῆς τέλος ἀπό γραμματική ἄποψη εἶναι ἡ χρήση τοῦ ψιλοῦ συμφώνου κάππα ἀντί τοῦ δασέως χει καί ἡ παράλειψη τῆς χρονικῆς αὔξης πού παρατηροῦμε στή μετοχή μεταλλακῶς, φαινόμενα γνωστά καί ἀπό ἄλλες ἐπιγραφές τόσο τῆς Μακεδονίας ὅσο καί ἄλλων ἐλληνόφωνων ἐπαρχιῶν τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας²⁵.

3. Καύκασος ὁ πρὶν Στρατηγός : ἓνας μονομάχος ἀπό τοὺς Στόβους.

Πρὶν τρία περίπου χρόνια στόν τόμο Poikila Epigraphica²⁶ δημοσιεύθηκε μία ἐνδιαφέρουσα ἐπιτύμβια ἐπιγραφή (τοῦ β' μισοῦ τοῦ 3 ου αἰ. μ.Χ.) τό κείμενο τῆς ὁποίας ἔχει ὡς ἑξῆς :

22. Πρόκειται γιά τοὺς ἀναφερόμενους στίς ἐπιγραφές CIL XIII 1856 (Prov. Lugdunensis) καί 8067 (Germania Inferior) στρατιῶτες γιά τοὺς ὁποίους δηλώνεται ὅτι κατάγονταν ἀπὸ τή Φιλιππούπολη καί τή Θράκη (χωρίς περαιτέρω γεωγραφικό προσδιορισμό) ἀντίστοιχα. Τήν ὑπόθεση γιά τόν τόπο στρατολόγησής τους ἐκφράζει ὁ E. Ritterling, ὁ. π., 1429.

23. Γιά τή διέλευση vexillationes τῶν τεσσάρων γερμανικῶν λεγεῶνων (συμπεριλαμβανομένης καί τῆς πρώτης Μινεβρίας) ἀπὸ περιοχές τῆς Θράκης βλ. λ.χ. M. M. Leglay, "Inscriptions de Lambèse sur les deux premiers légats de la province de Numidie", CRAI 124 (1956) 294 κέξ. ἰδιαιτέρα 305 -6.

24. Βλ. π.χ. IG X 2, 2, 18 a (τό 282 μ.Χ. Λυγκηστίδα) ὅπου ἀναφέρεται κάποια Ἰουνία Αὐρηλία καί N. Vulić, *Spomenik* 71 (1931) 33 ἀρ. 66 (3ος αἰ. μ.Χ. μετὰ τό 212, περιοχή Titov Veles) ὅπου ἐμφανίζεται κάποιος Οὐιένιος Λούκιος.

25. Γιά τή χρήση τοῦ κάππα στή θέση τοῦ χει βλ. π.χ. IG X 2 1, 859 (3ος αἰ. μ.Χ., Θεσσαλονίκη) στ. 9 μνήμης κάριν, πρβλ. A. Panayotou, *La langue des inscriptions grecques de Macédoine* (IV e s. a. C. - VII e s. p. C.), ἀδημ. διδ. Διατρ. Nancy 1990, 347· γιά τήν παράλειψη τῆς χρονικῆς αὔξης βλ. τό παράδειγμα τῆς σημείωσης ἀρ. 15 (μεταλλαχότα).

26. E. Bouley - N. Proeva, "Un secunda rudis président d' un collègue à Stobi en Macédoine romaine" στό συλλογικό ἔργο Cl. Brixhe (ἐκδ.), *Poikila Epigraphika* (Études d' Archéologie Classique IX), Nancy 1997, 81 - 7.

*Αὐρήλιος Σεβή-
 ρος σεκουνδα-
 ρούδης προστά-
 4 της τοῦ κολληγί-
 ου Κανκάσω τῷ
 πρίν στρατηγῷ ἐ-
 κ τοῦ κολληγίου
 8 καὶ τ[ῶ]ν ἑαυτοῦ
 μνείας χάριν. Χαί-
 ραιται.*

Οἱ ἐκδότριες τῆς ἐπιγραφῆς στό ἐμπεριστατωμένο ὑπόμνημά τους δίνουν ἰδιαίτερη βαρύτητα στίς σημαντικότερες πτυχές τῆς ἐπιγραφῆς πού εἶναι : α) ἡ σύνθεση τοῦ συλλόγου καὶ β) ἡ σημασία τῆς λέξης στρατηγός ἡ ὁποία συνοδεύει τό ὄνομα τοῦ νεκροῦ.

Ἀναφερόμενες στή σύνθεση τοῦ συλλόγου, ἀφοῦ παρατηροῦν καταρχήν ὅτι στή νέα ἐπιγραφή δέν προσδιορίζεται ἡ φύση του, τόν παραλληλίζουν μέ ἓνα σύλλογο (;) ἐπιτύμβιας στήλης τῆς Βέροιας. Στή στήλη αὐτῇ πού στήθηκε στό τάφο κάποιου διαιτητῆ μονομαχικῶν ἀγώνων (σουμμαρούδη) Πόπλιου ἐμφανίζονται δέκα τέσσερα πρόσωπα ἀπό τὰ ὁποῖα δηλώνεται τό ἐπαγγελματικό μόνο τῶν τεσσάρων, ἥτοι ἐνός *σουμμαρούδου*, ἐνός *σεκουνδαρούδου*, ἐνός *πραίκονος* καὶ ἐνός *σαλπιστοῦ*, ἐνῶ γιά τό ἐπάγγελμα τῶν ἄλλων δέκα ἡ στήλη δέν δίνει καμία πληροφορία. Οἱ ἐκδότριες δέχονται ὅτι ἐπρόκειτο γιά τό βοηθητικό προσωπικό μιᾶς μονομαχικῆς σχολῆς ἢ / καὶ τῶν ἀγώνων πού γίνονταν στή Βέροια (*ministri ludorum*), ἀλλά ὄχι γιά μονομάχους²⁷. Μέ βάση τήν παρατήρηση αὐτή καὶ υἱοθετώντας τήν ἄποψη τοῦ G. Ville ὅτι τὰ ἐπαγγέλματα τοῦ σουμμαρούδη καὶ τοῦ σεκουνδαρούδη δέν ἀσκοῦνταν ἀπό ἀπελευθερωθέντες μονομάχους²⁸, ὁδηγοῦνται τελικά στήν ἐρμηνεία ὅτι ὁ νέος σύλλογος τῶν Στόβων ἦταν

27. *EKMI* 383 (τοῦ β' τετάρτου τοῦ 2 ου αἰ. μ.Χ.), πρβλ. E. Bouley - N. Proeva *δ. π.*, 84. Ὁ ὅρος *ministri ludorum* εἶναι κάπως παραπλανητικός, ἐφόσον ἀπό τήν πρόταση τήν ὁποία κάνουν σχετικά μέ τήν ταυτότητα τοῦ νεκροῦ τῆς νέας στήλης (ἐκπαιδευτῆς μονομάχων) προκύπτει ὅτι μέ αὐτόν ἐννοοῦν ὄχι μόνο τό βοηθητικό προσωπικό τῶν ἀγώνων (βλ. G. Ville, *La Gladiature en Occident des origines à la mort de Domitien*, Paris 1981, 366 κέξ. [les auxiliaires de munus]) ἀλλά καὶ διάφορους παράγοντες μιᾶς μονομαχικῆς σχολῆς (βλ. G. Ville, *δ. π.*, 303 κέξ. [les auxiliaires de ludus]).

28. Βλ. G. Ville, *δ. π.*, 370- γιά τήν ἀντίθετη ἄποψη βλ. παρακάτω σημείωση 31.

ταφικός καί ὅτι συγκροτοῦνταν, ὅπως καί ἐκεῖνος τῆς Βέροιας, ἀπό ministri μιᾶς μονομαχικῆς σχολῆς ἢ / καί τῶν ἀγώνων πού διεξάγονταν στήν πόλη, ὅχι ὁμῶς ἀπό μονομάχους (ἐν ενεργείᾳ ἢ ἀπελευθερωθέντες)²⁹. Ἀνεξάρτητα ἀπό ἐπιμέρους παρατηρήσεις πού θά μποροῦσε νά διατυπώσει κανεῖς στήν παραπάνω ἐρμηνεία, ὅπως λ.χ. γιά τό κατά πόσο στή στήλη τῆς Βέροιας ἔχουμε νά κά-
νουμε μέ σύλλογο³⁰ ἢ σχετικά μέ τήν ἄποψη ὅτι οἱ σουμμαροῦδηδες καί οἱ σε-
κουνταροῦδηδες δέν ἦσαν ἀπελευθερωθέντες μονομάχοι³¹, ἐκπληξη προκαλεῖ ἡ
κατηγορηματικότητα μέ τήν ὁποία ἀποκλείεται τό ἐνδεχόμενο συμμετοχῆς μο-
νομάχων σέ ἕνα τέτοιο σύλλογο. Εἶναι βέβαια γεγονός ὅτι στή Δύση μαρτυ-
ροῦνται ἐπιγραφικά σύλλογοι ἀνθρώπων τῆς ἀρένας μέ ἀμιγῆ σύνθεση ὅπως
ἕνα collegium harenariorum καί ἕνα κολλήγιον σουμμαροῦδων στήν Ρώμη³², κα-
θώς ἐπίσης ἕνας σύλλογος κυνηγῶν / θηριομάχων (collegium venatorum) σέ ἐπι-
γραφή τῆς πόλης Dea (νότια Γαλατία)³³. Ἐντούτοις θά ἦταν περίεργο νά ἀπο-
κλείαμε ἐξαρχῆς τό ἐνδεχόμενο ὅτι οἱ μονομάχοι - μέσα στό κλειστό, οἰονεῖ
στρατιωτικό περιβάλλον τῶν σχολῶν ὅπου ζοῦσαν- συγχρωτίζονταν μέ κάποι-

29. E. Bouley N. Proeva, *ὁ. π.*, 84 ... la collégie mentionné dans l' inscription de Stobi devait sans doute réunir plusieurs métiers appartenant au monde des arènes, comme on peut lire sur la stèle de Beroia.

30. Ἡ πρώτη ἐκδότρια τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Βέροιας Β. Ἀλλαμανῆ - Σουρῆ, "Μονομαχι-
κά μνημεῖα στό Μουσεῖο τῆς Βέροιας", *Ἀμνητός Τιμητικός τόμος γιά τόν καθ. Μ. Ἀνδρό-
νικο*, Θεσσαλονίκη 1986, 44 - 45 (ἀκολουθοῦμενη ἀπό τοὺς συντάκτες τοῦ corpus) ὑποθέ-
τει μέ τήν ἐπιβαλλόμενη ἐπιφύλαξη λόγω τῆς μοναδικότητος τοῦ μνημείου ὅτι τὰ ἀναφε-
ρόμενα στή στήλη πρόσωπα ἦσαν τὰ μέλη μιᾶς φαμίλιας μονομάχων. "Ὅτι πράγματι φα-
μίλια μονομάχων ἀνελάμβαναν ἐνίοτε τὰ ἔξοδα τῆς ταφῆς τῶν μελῶν τους προκύπτει
λ.χ. ἀπό τήν ἐπιτύμβια ἐπιγραφή SEG 44 (1944) 611 (Στρώμη, τέλη 2ου / ἀρχές 3ου αἰ.
μ.Χ.) ὅπου διαβάζουμε *Ἡ φαμίλια παρ' ἐαυτῆς Ὑακίνθῳ ρητιαρίῳ μνήμης χάριν*. Πρὸς
τήν ἐρμηνεία τοῦ συλλόγου (σχετικά μέ τή στήλη τῆς Βέροιας) κλείνει ἡ C. Roueché,
Performers and partisans at Aphrodisias in the Roman and Late Roman Periods (JRS
Monographs 6), London 1993, 74, ἡ ὁποία ὁμῶς δέχεται ὅτι πρόκειται γιά μονομάχους
(group of gladiators).

31. Τήν ἄποψη ὅτι πρόκειται γιά ἀπελευθερωθέντες μονομάχους ἔχει διατυπώσει ἐπα-
νελημμένα ὁ L. Robert μέ βάση τό γεγονός ὅτι φέρουν τή χαρακτηριστικό γιά ἀπελευθε-
ρωθέντες μονομάχους ράβδο (rudis), βλ. λ.χ. L. Robert, *Les Gladiateurs dans l' Orient grec*,
Paris 1940 (Amsterdam 1970) 263 καί "Une vision de Perpétue martyre à Carhage en 203",
CRAI 1982 262.

32. Βλ. ILS 7559 [colleg(ium) harenariorum Romae] καί L. Robert, *ὁ. π.* ἀρ. 90 (= E.
Bosch, *Quellen zur Geschichte der Stadt Ankara im Altertum*, Ankara 1967, ἀρ. 149) στ. 5
(κολλήγιον ἐν Ρώμῃ τῶν σουμμαροῦδ[ων]).

33. Βλ. ILS 5148 [colleg(ium) venator(um) Deensium]· βλ. ἀκόμη τόν σύλλογο τῶν κυ-
νηγῶν ἀπό τὰ Μύλασα L. Robert, *ὁ. π.*, ἀρ. 175 καί σ. 330.

ους από τούς *ministri* τῆς σχολῆς ὅπου ἐκπαιδεύονταν ἢ / καὶ τῶν ἀγώνων ποὺ ἔδιναν (ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν αὐτοὶ ᾗσαν δοῦλοι, ἀπελευθεροὶ ἢ ἐλεύθεροὶ) συγκροτώντας μαζί τους συλλόγους: τῇ δυνατότητα αὐτὴ ἐπιβεβαιώνει μέ τὸν πιὸ σαφῆ τρόπο ἡ σύνθεση τοῦ καλύτερα γνωστοῦ σωζόμενου συλλόγου αὐτοκρατορικῶν μονομάχων τοῦ *Magnus ludus* τῆς Ρώμης (*collegium Silvani*) ὅπου μεταξύ τῶν μελῶν του ἀναφέρονται λ.χ. ἕνας *unctor*, ἕνας *cryptarius*, ἕνας *manicarius* ἕνας *paegniarius* καὶ ἀρκετὰ πρόσωπα (ἀπελευθεροὶ ἢ δοῦλοι) - προφανῶς ἄλλοι *ministri* τῆς σχολῆς ἢ / καὶ τῶν ἀγώνων- ποὺ ἀντιδιαστέλλονται πρὸς τοὺς μονομάχους μόνο μέ τὸν ὄρο *paganus*³⁴. Κατὰ συνέπεια κάτι παρόμοιο, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, θὰ μπορούσε νά συμβαίνει καὶ μέ τὸν νέο σύλλογο τῶν Στόβων³⁵. Τὴν ἀποψη αὐτὴ ἐνισχύει, κατὰ τὴ γνώμη μου, τὸ ἐπάγγελμα τοῦ νεκροῦ, τὸ ὁποῖο οἱ δύο ἐκδότριες θεωροῦν ὅτι δηλώνεται μέ τὴ λέξη *στρατηγός*.

Σέ ὅ, τι ἀφορᾷ τὴ σημασία τῆς λέξης αὐτῆς, ἀφοῦ ἀποκλείουν δικαιολογημένα τὴν ἐκδοχὴ ὅτι πρόκειται γιὰ ἀξίωμα τῆς πόλης³⁶ ὑποθέτουν ὅτι ἰσοδυναμεῖ μέ τὸν λατινικὸ ὄρο *doctor*, ὁ ὁποῖος σημαίνει, ὅπως εἶναι γνωστό, τὸν ἐκπαιδευτὴ τῶν διαφόρων εἰδῶν μονομάχων, πρᾶγμα ποῦ - πάντα κατὰ τίς ἴδιες - ἀφενὸς δικαιολογεῖ τὴ συμμετοχὴ του στὸν σύλλογο, μέ τὸν τρόπο ποῦ τὸν ὀρίζουν (βλ. παραπάνω), καὶ ἀφετέρου συνεπάγεται ὅτι ὁ Καύκασος ἐργαζόταν σέ μία δημόσια σχολὴ μονομάχων (*ludus*) τῶν Στόβων. Τὴν ὑπόθεσή τους αὐτὴ στηρίζουν σέ ἕνα μόνο χωρίο τοῦ Ψευδοαριστοτέλειου ἔργου *Περὶ Κόσμου* ὅπου ἀναφέρονται *στρατηγοὶ πολέμων καὶ κυνηγεσίων*³⁷. Στὸ χωρίο αὐτό ὡστόσο ὁ ὄρος ἀφορᾷ τοὺς στρατηγούς τοῦ περσικοῦ στρατοῦ καὶ τοὺς ἐπιμελητὲς τῶν βασιλικῶν κυνηγιῶν καὶ ὄχι κάποιους ἐκπαιδευτὲς, μέ ἀποτέλεσμα ἡ προτεινόμενη ἐρμηνεῖα νά μένει ἀτεκμηρίωτη. Ἡ ὑποτιθέμενη ἀντιστοιχία με-

34. Βλ. *CIL* VI 631, 632 (τοῦ 177 μ.Χ.) = *ILS* 5084, πρβλ. G. Ville, *ὁ. π.*, 304 σημ. 184 καὶ 305 σημ. 188.

35. Τὸ πρᾶγμα θὰ ἦταν βέβαιο ἂν δεχόμασταν ὅτι σέ ὁρισμένες περιπτώσεις φαμίλια συγκροτοῦσαν συλλόγους, ἐφόσον γνωρίζουμε ὅτι αὐτές μπορούσαν νά ἔχουν τοὺς δικούς τους *ministri* συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν διαιτητῶν.

36. E. Bouley - N. Proeva, *ὁ. π.*, 85 - 6.

37. Βλ. 398 a 20 κέξ. *ἔξω δὲ τούτων ἄνδρες οἱ πρῶτοι καὶ δοκιμώτατοι διεκεκόσμητο, οἱ μὲν ἀμφ' αὐτὸν τὸν βασιλέα δορυφόροι τε καὶ θεράποντες, οἱ δὲ ἐκάστου περιβόλου φύλακες, πυλωροὶ τε καὶ ὠτακουσताὶ λεγόμενοι ... ἡ χωρὶς δὲ τούτων ἄλλοι καθειστήκασαν προσόδων ταμίαι καὶ στρατηγοὶ πολέμων καὶ κυνηγεσίων δώρων τε ἀποδεκτῆρες τῶν τε λοιπῶν ἔργων ἕκαστοι κατὰ τὰς χρείας ἐπιμεληταί. Ἡ τελευταία λέξη τοῦ κειμένου δείχνει σαφῶς ὅτι οἱ στρατηγοὶ κυνηγεσίων ᾗσαν ἐπιμεληταὶ καὶ ὄχι ἐκπαιδευταί.*

ταξύ τῶν ὄρων doctor καί στρατηγός δέν ἐπιβεβαιώνεται ἐξάλλου οὔτε ἀπό τά λατινικά γλωσσάρια ὅπου μεταξύ τῶν ἐλληνικῶν ἰσοδυνάμων τοῦ ὄρου doctor δέν θησαυρίζεται ἡ λέξη³⁸. Τήν ἐκδοχή ἢ ἐκφραση τῷ πρὶν στρατηγῷ νά ἀναφέρεται σέ κάποιο ἐπαγγελματικό ὄνομα (κατηγορία ὅπλου / *armatura*) τοῦ νεκροῦ καθιστᾷ ἐπίσης ἀπίθανη ἢ παρατήρηση ὅτι στίς πάμπολλες ἐπιτύμβιες στήλες μονομάχων πού διαθέτουμε ἡ κατηγορία ὅπλου στήν ὁποία ἀνῆκαν δέν συνοδεύεται ποτέ ἀπό τό ἐπίρρημα πρὶν, οὔτε ἄλλωστε κάτι τέτοιο θά ἦταν λογικό.

Πιθανότερη κατά τήν ἄποψή μου εἶναι μία ἀπλούστερη ἐρμηνεία τῆς λέξης στρατηγός πού προκύπτει, ἂν διαφοροποιήσουμε ἐλαφρῶς τήν ἀνάγνωση τοῦ χωρίου. Ἄν δηλ. ἀναγνώσουμε :

*Καυκάσω τῷ
πρὶν Στρατηγῷ ..*

τότε ἡ λέξη θά εἶναι ἓνα ἀπό τά δύο ὀνόματα τοῦ νεκροῦ. Στήν περίπτωση αὐτή ὁ νεκρός θά ἦταν μονομάχος καί τό ὄνομα Στρατηγός θά ἦταν αὐτό πού εἶχε πρὶν πάρει τό ἐπαγγελματικό ψευδώνυμο Καύκασος. Πραγματικά, γνωρίζουμε ἐπιγραφικά παραδείγματα πού δείχνουν ὅτι οἱ φορεῖς τοῦ ὀνοματικοῦ τύπου ὁ *A* ὁ πρὶν *B* ἦταν ἀποκλειστικά μονομάχοι πού δήλωναν μέ τόν τρόπο αὐτό τό ἐπαγγελματικό τους ψευδώνυμο (*A*) καί τό ὄνομα πού εἶχαν πρὶν μπουῖν στό ἐπάγγελμα³⁹. Τοῦτο συμβαίνει λ.χ. σέ δύο στήλες πού βρέθηκαν στό ἀμφιθέατρο τῆς Πτολεμαίδος (Κυρηναϊκή) ὅπου ἐμφανίζονται κάποιοι Θράκας πού ὀνομάζεται Ἑρμῆς ὁ πρὶν Φίλων καί κάποιοι Σαμνίτης πού ἀναφέρεται ὡς Ἰππομέδων ὁ πρὶν Καρποφόρος(ς)⁴⁰. Στήν ἴδια τῇ Μακεδονίᾳ ὁ τύπος μαρτυρεῖται σέ ἐπιτύμβια στήλη ἀπό τῇ Βέροια ὅπου ἓνας ρητιάριος ἀναφέρεται ὡς Φλαμ-

38. Στό σύνταγμα τοῦ G. Coetz, *Corpus Glossariorum Latinorum*, Leipzig 1888 κέξ. θησαυρίζονται ἀντίθετα ὡς ἰσοδύναμα οἱ λέξεις *διδάσκαλος* (βλ. π.χ II 54, 34 καί III 446, 37), *παιδευτής* (II 392, 9), *καθηγητής* (III 496, 63), *ἐπιστάτης* (III 352, 6), πρβλ. τελευταῖα M. Carter, "A Doctor Secutorum and the Retiarius Draukos from Corinth", *ZPE* 126 (1999) 264 - 5 μέ ἀφορμή μία νέα ἐπιγραφή ἀπό τήν Κόρινθο γιά κάποιο ἐπιστάτην σεκ[ο]υ[τόρων]. Ὁ τελευταῖος (δ. π. 264 σημ. 18) περιορίζεται νά παρατηρήσει σέ σχέση μέ τήν σχολιαζόμενη ἐδῶ ἐπιγραφή ὅτι οἱ ἐκδότριες δέν προσκομίζουν κανένα ἐπιγραφικό παράλληλο, προκειμένου νά τεκμηριώσουν τήν ὑπόθεση ὅτι *στρατηγός* = doctor. Τό λεξικό τοῦ M. G. Mosci Sassi, *Il linguaggio gladiatorio*, Roma 1992 δέν μοῦ ἦταν προσιτό.

39. Βλ. L. Robert, *δ. π.*, 297 κέξ.

40. Βλ. L. Robert, *δ. π.*, ἀρ. 67 καί 68 ἀντίστοιχα.

μεάτης ὁ τὸ πρὶν Ζώσιμος⁴¹. Τὴν προτεινόμενη ἐδῶ ἐρμηνεία ὑποστηρίζει ἐπίσης τὸ γεγονός ὅτι τὸ ὄνομα Στρατηγὸς ἦταν ἐν χρήσει ὡς ἀνθρωπωνύμιο σὲ ὅλες τὶς περιόδους τῆς Ἀρχαιότητος, ὅπως ἐπιβεβαιώνει ἱκανὸς ἀριθμὸς ἐπιγραφικῶν παραδειγμάτων ἀπὸ πολλὰς περιοχάς⁴².

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἐπαγγελματικὸ ὄνομα Καύκασος πού μαρτυρεῖται γιὰ πρώτη φορὰ μεταξὺ μονομάχων, οἱ δύο ἐκδότριες πιστεύουν ὅτι θὰ πρέπει νὰ συνδεθεῖ μέ τὸ ὄνομα γνωστῆς θέσης τῆς Χίου πού φέρει τὸ ὄνομα Καύκασα⁴³. Ἡ πρόταση αὐτὴ εἶναι ὡστόσο ἐλάχιστα πειστική. Κρίνοντας ἀπὸ τὰ ἐπαγγελματικά ψευδώνυμα μονομάχων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐντοπίζουμε ὀνόματα βουνῶν, ὅπως λ.χ. τὸ ὄνομα Ὀλυμπος⁴⁴, προτιμότερο εἶναι νὰ συνδέσουμε τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ μέ τὴ γνωστὴ ὁμώνυμη ὁροσειρὰ Καύκασος⁴⁵.

Στὴν ἐρμηνεία πού προτείναμε παραπάνω θὰ μπορούσε βέβαια νὰ διατυπώσει κανεὶς τὴν ἀντίρρηση ὅτι μέ τὸν τρόπο αὐτὸ δὲν δηλώνεται τὸ ἐπάγγελμα τοῦ νεκροῦ καὶ εἰδικότερα τὸ ὅπλο του. Μιά τέτοια ἀντίρρηση δὲν θὰ ἦταν

41. Βλ. L. Robert, *ὁ. π.*, ἀρ. 16. Γιὰ ἄλλα ἐπιγραφικά παραδείγματα ὅπου τὸ πραγματικὸ ὄνομα τοῦ μονομάχου δηλώνεται μέ τὸ ἐπίρρημα πρὶν βλ. L. Robert, *ὁ. π.*, ἀρ. 260 στ. 9 ἀπὸ τὴν Πέργαμο ὅπου λέγεται *Οὐνομά μοι Χρηστεινός τὸ πρὶν* καὶ τὴ στήλῃ ἀπὸ τῆς Λάρισσας (β' μισό τοῦ 2 ου αἰ. μ.Χ.) Ἀπ. Κοντογιάννη, "Ἐπιτύμβιο γιὰ ἓνα μονομάχο", *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1981 (= *SEG* 32, 1982, 605) 38 στ. 5-6 *οὐνομα [πρὶν Α;] ἀγένης* καὶ στ. 2 ὅπου ἀναφέρεται τὸ ἐπαγγελματικὸ ὄνομα τοῦ μονομάχου Φοῖβος.

42. Τὸ ὄνομα Στρατηγός (Στραταγός) παραδίδεται σὲ ἐπιγραφές (τῆς ἑλληνιστικῆς ἢ αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς) τῆς Ἱμβρου, τῆς Κρήτης καὶ τῆς Κυρηναικῆς (βλ. *LGPNI*)· τῆς Ἀττικῆς (βλ. *LGPNI*) καθὼς ἐπίσης καὶ σὲ ἐπιγραφές πόλεων τῆς Αἰτωλίας, τῆς Ἡπείρου καὶ τὴν Ἀρκαδίᾳ (βλ. *LGPNI* III A). Ἐν χρήσει εἶναι ἀκόμη τὰ συγγενικά ὀνόματα Στράταρχος (στὴ Ρόδο, τὴ Λίνδο καὶ τὴν Τῆλο, βλ. *LGPNI*), Στρατηλάτας (στὴν Κάμυρο, βλ. *LGPNI*), Στρατήγιος (στὴν Ἀργολίδα, βλ. *LGPNI* III A), Στρατηγὶς (στὸ Κίτιο τῆς Κύπρου, στὴν Ἑρέτρια καὶ στὴ Θάσο, βλ. *LGPNI*), Στρατηγικός (στὴν Ἀθήνα βλ. *LGPNI*).

43. E. Bouley N. Proeva, *ὁ. π.*, 85 πού παραπέμπουν στὸ *Bull. épigr.* 1950, 162 (ἐκεῖ παρουσιάζεται τὸ δημοσίευμα τοῦ Ν. Κοντολέοντος, "Inscriptions de Chios", *RPh* 1949, 5 - 16 σχετικὰ μέ ἀποσπάσματα ἐνός χρονικοῦ τοῦ 2 ου - 1 ου αἰ. π.Χ. ὅπου μεταξὺ ἄλλων ἀναφέρονται οἱ σύντροφοι τοῦ μυθικοῦ ἰδρυτοῦ τῆς Χίου Οἰνοπίωνος καὶ ἀνάμεσά τους ὁ Καύκασος ἀπὸ τὸν ὁποῖο πῆρε τὸ ὄνομά της ἡ θεὸς Καύκασα). Γιὰ τὰ Καύκασα ἐκτός ἀπὸ τὴν ἐπιγραφικὴ τεκμηρίωση τῶν Robert στὸ *Bull. épigr.* ὁ. π. βλ. ἐπίσης Büchner, *RE* XI 1 (1921) στήλῃ 58.

44. Βλ. L. Robert, *ὁ. π.*, ἀρ. 56 ὅπου δηλώνεται ὅτι ὁ μονομάχος κατάγεται ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια Τρωάδα.

45. Τὸ ὄρος Καύκασος πού παραδίδει γιὰ τὴ Λυκία ἡ *Expositio totius mundi* ἐνδέχεται νὰ εἶναι λάθος βλ. Ruge, *RE* XI 1 (1921) λῆμμα Καύκασος στήλ. 59 ἀρ. 2. Καύκασος ὀνομάζεται ἐπίσης δῆμος τῆς Καρθαίας στὴν Κέω Büchner, *RE* ὁ. π., ἀρ. 59.

ώστόσο δικαιολογημένη, ἐφόσον σέ μεγάλο μέρος τῶν ἐπιτυμβίων στηλῶν μονομάχων πού μᾶς σώζονται ἀπό τίς ἐλληνικές πόλεις τῆς αὐτοκρατορίας ἡ ταύτιση τοῦ ἐπαγγέλματος καί τοῦ ὅπλου γίνεται μέ τή βοήθεια μίας ἀνάγλυφης παραστάσεως πού ὑπῆρχε στό πάνω μέρος τῆς στήλης καί ὄχι μέσω τῆς ἐπιγραφῆς⁴⁶. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἡ ἀπώλεια τῶν ἀρχαιολογικῶν συμφραζομένων τοῦ τάφου δέν ἐπιτρέπει νά καθορίσουμε τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο θά δηλωνόταν σέ αὐτόν τό ὅπλο τοῦ νεκροῦ, ἂν τελικά δεχθούμε ὅτι πράγματι συνέβαινε κάτι τέτοιο. Καί τοῦτο γιατί δέν μπορεῖ νά ἀποκλεισθεῖ τό ἐνδεχόμενο ὁ τάφος νά βρισκόταν σέ ἕνα ἰδιαίτερο νεκροταφεῖο τοῦ συλλόγου (πολύ περισσότερο ἢ τά μέλη του ἀνῆκαν σέ δημόσια σχολή τῶν Στόβων), ὁπότε τοῦτο δέν θά ἦταν ἀπαραίτητο⁴⁷. Ὅπως καί ἂν ἔχει τό πρᾶγμα, τό γεγονός ὅτι ὁ πρόεδρος τοῦ συλλόγου πού ἀνέλαβε ἕνα μέρος τῶν ἐξόδων τῆς ταφῆς ἦταν ἕνας σεκουνδαροῦδης, ἕνας ἄνθρωπος δηλ. τῆς ἀρένας, σέ συνδυασμό μέ τόν ὀνοματικό τύπο τοῦ νεκροῦ ὁ Α ὁ πρὶν Β πού οἱ φορεῖς του ἦταν ἀποκλειστικά μονομάχοι, δέν θά ἄφηνε, νομίζω, πολλά περιθώρια ἀμφιβολίας στούς ἀναγνώστες τῆς ἐπιτύμβιας στήλης ὅτι ὁ Καύκασος ὁ πρὶν Στρατηγός ἄσκησε τό ἐπάγγελμα αὐτό, ὅπως προφανῶς καί ἄλλα μέλη τοῦ νέου συλλόγου τῶν Στόβων⁴⁸.

46. Στή Βέροια λ.χ. ἀπό τίς εἴκοσι πέντε ἐνεπίγραφες στήλες μονομάχων πού διαθέτουμε (βλ. παραπάνω τό ἄρθρο πού συνυπογράφω μέ τήν Λ. Στεφανῆ στόν παρόντα τόμο) μόνο στίς τρεῖς (ΕΚΜΙ 383, 388 καί ἡ ὑπ. ἀρ. Ι τῆς προαναφερθείσης ἐργασίας) ἀναφέρεται ρητά τό ἐπάγγελμα καί τό ὅπλο τοῦ νεκροῦ. Σύμφωνα τουλάχιστον μέ τήν περιγραφή τοῦ μνημείου πού δίνουν οἱ δύο ἐκδότριες στό πάνω μέρος τῆς ὑπὸ συζήτηση στήλης δέν φαίνεται νά ὑπάρχουν ἐνδείξεις γιά ἀνάγλυφη παράσταση πού ἔχει χαθεῖ. Θά ἦταν πάντως ἰδιαίτερα χρήσιμο νά δίνονταν στοιχεῖα γιά τό πῶς εἶναι δουλεμένη ἡ πέτρα στό σημεῖο αὐτό.

47. Γιά τά νεκροταφεῖα τῶν συλλόγων βλ. τελευταῖα Ο. Μ. van Nijf, *The Civic World of professional Associations in the Roman East*, Amsterdam 1997, 43 καί εἰδικά γιά τά νεκροταφεῖα τῶν μονομάχων βλ. στό παρόντα τόμο Π. Μ. Νίγδελ - Λ. Δ. Στεφανῆ, "Νέα ἐπιτύμβια μνημεῖα μονομάχων ἀπό τή Βέροια" σελ. 106.

48. Μετά τήν κατάθεση τοῦ χειρογράφου (Νοέμβριος 2000), ὁ ἐκδότης τοῦ περιοδικοῦ ἀγαπητός συνάδελφος καθ. Ἀγ. Χανιώτης - τόν ὁποῖο εὐχαριστῶ γιά τήν ἐπισήμανση- μέ πληροφόρησε ὅτι "ὁ D. Feissel, *Année Epigraphique* 1997 (2000) 462 ἀρ. 1353 (non vidi) ἔφθασε ἀνεξαρτήτως στήν ἴδια ἐρμηνεία" σχετικά μέ τό ὄνομα καί τήν ιδιότητα τοῦ νεκροῦ τῆς ἐπιγραφῆς τῶν Στόβων.

ZUSAMMENFASSUNG

Im ersten Teil der Miszelle werden zwei neue Inschriften veröffentlicht, im zweiten wird eine neue Interpretation einer vor kurzer Zeit herausgegebenen Inschrift aus Stobi vorgelegt. Die erste Inschrift stammt aus Beroia. Es handelt sich um ein Ephebenverzeichnis aus dem J. 235/6 n.Chr. Wie auch bei anderen Ephebenverzeichnissen der Stadt aus dem 3. Jhd. n.Chr. sind die Namen der Epheben nicht eingeritzt, sondern nur mit Farbe aufgezeichnet. Das Verzeichnis hängt vermutlich mit einem Beschluss der Stadt zusammen, in dem Einschränkungsmassnahmen bezüglich der Ausgaben für das Gymnasion getroffen wurden. Dass die Stadt damals finanzielle Schwierigkeiten zu bewältigen hatte, geht aus der Inschrift selbst hervor, nämlich dem Hinweis, dass die Ausgaben für den Bedarf des Gymnasions an Öl vollständig aus dem Betrag abgedeckt wurden, den die Stadt zu diesem Zweck vorsah (ἀλειφούσης τῆς πόλεως), da offensichtlich kein Gymnasiarch zur Verfügung stand, der in der Lage gewesen wäre, für die bezüglichen Gesamtkosten oder einen Teil davon aufzukommen. Der besagte Betrag ist eventuell mit demjenigen identisch, der auf das Eingreifen des Provinzstatthalters von Makedonien Memmius Rufus (Ende des 1. -erste Hälfte des 2. Jhdts n.Chr.) hin zusammengestellt wurde und aus hunderttausend Denaren bestand (εἰς τὴν γυμνασιαρχίαν ἀργύριον, EKM I, 7). Die Person, die anstelle des Gymnasiarchen gewählt wurde und die Verantwortung für die Ölverteilung zu tragen hatte (ἐπιμελούμενος τοῦ ἁλίμματος), ein gewisser Lucius Cornelius Soter, erscheint zum ersten Mal im Personenverzeichnis von Beroia.

Bei der zweiten Inschrift handelt es sich um einen Grabaltar des 3. Jhdts. n.Chr. aus Skra bei Kilis, einer Region, aus der bisher keine weitere Inschrift bekannt war. Der Altar wurde für Aurelius Lucius, einen Veteranen der Legio I Minerva, errichtet, und zwar von seiner Schwester Aurelia und einem gewissen Julius Aurelius, ebenfalls einem Veteranen der römischen Armee. Nach dem bisherigen Befund ist er der zweite uns bekannte Soldat dieser Legion, der aus der Provinz Makedonien stammt. Der andere uns bekannte Fall ist Gaius Domitius Bellicus, der in der lateinischen Grabstele IGX 2. 2, 163 aus dem Ort Vitoliste (Pelagonien, erste Hälfte des 2. Jhdts. n.Chr.) genannt wird. Die Sprache, in der die neue Inschrift verfasst ist

und die Erwähnung der Schwester des Verstorbenen lassen vermuten, dass Aurelius Lucius aus einem Ort oder einer Stadt der weiteren Umgebung stammte.

Bei der Inschrift aus Stobi handelt es sich um eine Grabstele aus der zweiten Hälfte des 3 Jhdts. n.Chr. Sie ist von E. Bouley und N. Proeva veröffentlicht worden [s. *Un secunda rudis president d'un collège à Stobi en Macédoine romain* in Cl. Brixhe, (Hg.) *Poikila Epigraphika, Etudes d'Archéologie Classique* IX, Nancy 1997, 81-7]. Nach dem Wortlaut sorgt ein gewisser Aurelius Severus, σεκουνδαρούδης, Vorstand eines Vereins (προστάτης τοῦ κολληγίου) mit Finanzmitteln des Vereins sowie mit eigenen dafür, dass die Stele auf dem Grab eines gewissen Kaukasus errichtet wird, der als στρατηγός bezeichnet wird. Gegen die von den Herausgeberinnen vorgeschlagene Deutung des Wortes (στρατηγός= Gladiatorenausbilder, lat. doctor) spricht (u.a.) die Tatsache, dass der lateinische terminus doctor mit den griechischen Bezeichnungen διδάσκαλος, παιδευτής, καθηγητής, ἐπιστάτης, niemals jedoch mit στρατηγός wiedergegeben wird -wie sie unter Hinweis auf eine Stelle aus der pseudo-aristotelischen Schrift *De mundo* (398a 20ff) irrtümlich meinen-. Wahrscheinlicher ist es, im Wort den in der griechischen Welt öfter vorkommenden Eigennamen Στρατηγός zu sehen, den der in der Inschrift genannte Kaukasos offenbar führte, bevor er Gladiator wurde (nach dem bei der Aufzeichnung von Gladiatorennamen üblichen Typus: "ὁ Α ὁ πρὶν Β"). Nach dieser Deutung wird die Auffassung der Herausgeberinnen, der neue Verein von Stobi bestünde aus *ministri* einer Gladiatorenschule, schwerlich anzunehmen sein. Über die Bewaffnung (*armatura*) des Toten wissen wir nichts. Es ist möglich, dass das Grabmal sich in einem besonderen, dem Verein gehörenden (und eventuell als Friedhof dienenden) Grundstück befand, so dass die Bekanntgabe der Bewaffnung unnötig gewesen wäre.



Π. Μ.
Νίγδελης,
Εικ. 1α



Π. Μ.
Νίγδελης,
Εικ. 16



Π. Μ. Νίγδελης, Εικ. 2